

NARRATÍVTÍPUSOK A MÁTYÁS-HAGYOMÁNYBAN

KRÍZA ILDIKÓ

A Mátyás-hagyomány ötszáz éven át különböző műfajokban, különböző módon jelent meg. Az udvari költészet 15. századbeli alkotásai egyszerre őrzik az elit kultúra elemeit és a népszerű vándortémákon alapuló folklór vonásokat. A 16. században a Jagelló kori humanista alkotások a kor társadalmi igénye szerint átformálták a már meglévő műveket, de készültek új, Mátyást dicsőítő énekek, róla szóló históriás énekek és egyéb prózai narratívumok, főleg trufák. Ebben a században megszilárdult a pozitív Mátyás kép, amelyet mindmáig fellelhetünk. A Mátyás-hagyomány nem köthető egyetlen műfajhoz. Alakja megjelenik iskolai színjátékokban, csúfoló énekekben, mondákban, eredetmagyarázóknakban, anekdotákban. Az eddigi kutatómunka legtöbbet ez utóbbi műfajjal foglalkozott, de tudjuk, hogy a feltárt anyag figyelmen kívül hagyott számos területet, ahol még el sem kezdődött felmérés. (Kríza 1990)

A Mátyás-hagyomány földrajzilag elég jól körülhatárolható. A déli szláv népek hőseinek a legismertebbek. A szlovén folklórban balladák és mondák őrizték meg Mátyás alakját. A bolgár adatok áttételesen bizonyítják, hogy Hunyadi János fiaként Mátyás köré is kapcsolódtak folklór alkotások. Kisebb számban vannak albán és román források is. A kárpáti térség német ajkú lakossága (cipszer, sváb, szász, burgenlandi) elsősorban anekdotákban őrizte meg Mátyás alakját. A cseh, szlovák és kárpátaljai ukrán források azt bizonyítják, hogy az északi határ valahol itt húzódik. (Kuzelja 1906, Komorovsky 1957). A különböző kultúrájú és hagyományú etnikai csoportok között a Mátyás-hagyomány eltérő. Ugyanaz az elem szerepelhet hőseinkben és mondában. Pl. Mátyás koronázásáról a déli szlávok históriás énekekben emlékeznek meg (Szegedi 1906), ezzel szemben a magyar folklór mondákat hallhatunk ugyanerről. (Ujváry 1990) Az inkognitóban juhásznál vacsoráló Mátyás királyról elsősorban anekdoták szólnak, de a szlovák folklórban népdalok őrzik ezt a motívumot.

A folklór tudatos felfedezése és regisztrálása előtti időkből származó források egy része az írott költészetben maradt ránk, más részét a szájhagyomány őrizte meg. A felvilágosodás kori vagy ennél korábbi adatok folklór szempontú elemzése csak deduktív módon lehetséges. A Mátyás-hagyomány egészének megismerésekor a korábbi századok adatait is számba kell venni. Jelen alkalommal Mátyás királyról, a történeti hősről kialakított főbb narratívátípusokat veszem sorra történeti és recens forrásokra egyaránt támaszkodva, figyelemmel a változás főbb irányaira.

I. A történeti hősökről szóló alkotásokat két nagy csoportba sorolja a klasszikus folklorisztika. Az egyikben a hős valódi hős, és a hősköltészet szabályai szerint a küzdelemközpontú esemény részese. (Legfőképp a hősének, históriásének, hősmese, ritkábban hősballada őriz ilyen elemeket.) A másik nagy csoportban (ahová a trufák, tréfás mesék, anekdoták tartoznak) a történeti hős neve csak szimbolikus, éppen ezért könnyen felcserélődik. A nemzeti hősök neve etnikus háttérű, míg a narratívátípus korokat, országot átugorva azonos lehet. A Mátyás-hagyomány legnagyobb része ez utóbbihoz kapcsolódik. A szakemberek több ízben szoltak arról, hogy Mátyás király neve szimbolikus, és hasonló narratívumok kapcsolódnak a németeknél III. Frigyeshez, angoloknál Földnélküli Jánoshoz, oroszoknál Nagy Péterhez, románoknál Drakulához. De azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy a Mátyás-hagyomány egy része hősköltészeti elemeket őriz. Arany János Naiv eposzról írt tanulmánya óta illik azt mondani, hogy nálunk hiányzik a hősköltészet, s amíg a szerbek énekelnek Szibinyáni Jankról, a magyarok megfélemedtek a hős Hunyadiáról.

II. Hősköltészeti elemek a Mátyás-hagyományban.

Azt tudjuk, hogy a 16. században volt Mátyás királyról szóló epikus költészet. Ennek elemeit vette át Görcsöni Ambrus a Mátyás királyról szóló históriába, amely valószínű 1574 előtt született. (Görcsöni 1576) A 16. századi írásbeliség bizonyossága szerint jelentős volt a novellisztikus eseményábrázolás és emiatt a későbbi Mátyás-hagyomány elfordult a történeti hős harci tetteinek dicsőítésétől, és a novellisztikus témák kerültek előtérbe. De mindazok a későbbi feljegyzések, amelyek a hősköltészetből táplálkoztak őriztek valamelyest a 16. századi sajtóságokból. Bizonyosság ehhez Veszelszki Antal 18. század végén keletkezett históriája. (Kríza 1992) A hősköltészet szabályai szerint az egymást segítő hősök, az apa és fiú kapcsolata, továbbá a harcok — mindig csak a dicsőséges harcok — leírása volt fontos téma. Bármennyire is Bonfini vagy Heltai volt Veszelszki forrása, Szabálcs viadaláról nem feledkezik meg.

Szörnyen kezdé Sabatz várát lövetni
De az Algyus ritkán kezdé találni,
Király látá igen kezdé dorgalni,
Mi az oka hogy port s golyobist veszti.

Rettenetes király ostroma vala
Eiyel nappal hatod napig vitatá
Király be rohana soc Török hala,
Nagy gazdagságot vártól ki hordatá.

I. Mátyás király hősi harcai a hódoltság korában, és később a némettel vívott harc idején éppen olyan fontosak voltak, mint Hunyadi tetteinek dicsőítése, akár szerbül, akár magyarul is hangoztak azok. (Dávid 1978: 247) A régi dicső múlt felelevenítése a háborúk idején aktuális feladat volt. Egy-egy ének többszöri kiadásából arra következtetünk, hogy az iránta megnyilvánuló társadalmi igény széles volt.

A közköltészeti igényt elégítette ki Görcsöni 16. századi Mátyás históriája. Rövid harminc év alatt – még a 16. században – több nyomtatott szöveg és kéziratos feljegyzés létezett. A ránk maradt források szerint ebből a korszakból hét változat maradt fenn. Csak feltételezhetjük, hogy a Mátyás história más énekeknél népszerűbb lehetett. Fontos ezt hangsúlyozni, amikor tudjuk Tinódi Sokféle részszegségről szóló énekéből, hogy már 1548-ban elfordult az érdeklődés a hősköltésztől, s nem volt divat énekelni hősokról. „Az udvarnál nem a vitéz és a bölcs, hanem a csúfolkodó csélcsepok mulatnak, csácsognak arról amit innen-onnan összeszedtek” (vagyis a szájhagyományból). Valószínű ez az oka, hogy Görcsöni szakított a Tinódi-féle históriás ének stílussal, és a szájhagyományból vett részletekkel tette lendületessé, divatossá versét. Bogáti Fazakas költészeti simításai előnyére váltak a műnek, és népszerűségét témaválasztása, stílusa még inkább segítette. A Mátyás história elterjedtségét közvetlen bizonyítják a 17. századi egyházi énekek előtt szereplő „ad notam” jelzetek. (Varjas 1970: 567) A ránk maradt kéziratos énekek tehát felhasználták a história dallamát. A mű szerzőjének halála után is tovább élt a Mátyás história. Nincs adatunk arra, hogy milyen társadalmi körökben került előadásra Görcsöni verse, de akár nemesi udvarban, akár iskolákban vagy másutt énekelték, kiszolgálta a társadalmi igényeket, és alakította a Mátyás királyról alkotott képet, erősítette az idealizált nemzeti királyról való képzetet.

A hőselemek kutatói ismételten felhívják a figyelmet arra, hogy a hosszú epikus művek eléneklése jelentős feladat, és arra csak a specialisták vállalkoztak. (Varjas 1982) A Mátyás história nem lehetett népdal a szó mai értelmé szerint; de a sokszori kiadása, és a kéziratban való terjedése közvetetten bizonyítja a folyamatosan meglévő népszerűségét. A históriás énekek előadásának divata akkorra már rég elmúlt, de a 18. században mégis újból és újból kiadták Görcsöni művét. Eddig négy újabb kiadásról van tudomásunk. Mátyás király hősi alakja tehát a 18. században bizonyíthatóan élt a széles közműveltségben, köztudatban. Ezt erősíti Veszelszki Antal összeállításában fennmaradt ponyván kívül több róla szóló történet, anekdota, vele kapcsolatos egyéb mű. (Kríza 1992) A történelem népszerűsítése feltételezhetően egyik célja volt a művelt szerzőnek. A hősi múlt felidézése, az ellenséggel mindig sikeresen megküzdő idealizált király tetteinek leírása a nemzeti öntudat formálásában játszott szerepet. A kor igényeit tükrözi, hogy a

török ellenes küzdelmek bemutatása mellett aránytalanul nagy teret kap a németek elleni harc, a hainburgi csata leírása. Részletezően és szemléletesen adja elő a 18. századi história ezt a harci jelenetet a végvári küzdelmek folklórára emlékeztető elemekkel:

Gyűjteti hadait ilyen seregekben
A'mellyeket maga ver szép rendekben.
Maga a király öltözik fegyverben,
Sok ur és fő rendekkel érezik köziben.

Kardos kött Mátyás – is meg indul hadával,
Száguldik a lóva Pegasus szárnyával,
Éjjel nappal mégyen sietvén dolgával,
Hogy későn járása ne légyen kárával.

A hősköltészet iránti érdektelenség ellenére is fennmaradt Mátyás király nevéhez kapcsolódva egy-egy töredék, mint pl. a 17. századból való Zrínyi-feljegyzés: „Az Isten, aki Mátyás király nevének rettenetességet rendele, hogy meg nem meri vala varni senki mezőben, úgy annyira, hogy még a kis leányzók is köz énekkal éneklük vala akkor Mahu-met császárról:

Mikor Magyar király zászlaját látá
Jó lovának száját futni bocsátát, (Horváth 1921: 497)

1. Mátyás király természetfeletti képességéről szóló folklór alkotások egyike a királyválasztással kapcsolatos. A kiválasztott hős sorsa a hősköltészet szabályai szerint a természetfeletti lények kezében van, csodás módon válik a hatalom részesévé. A vezetésre kiválasztott hős a Mátyás-hagyomány szerint is egyszerű ember, szántó-vető paraszt, aki azonban esetenként tudatában van küldetésének. (Heller 1908: 269) A földbe szúrt ostora kizöldül, vas asztalról arany kenyeret eszik, fejére angyalok repítik a koronát, vagy éppen egy galamb jelzi kiválasztott lényét. (Bálint 1963: 42; Ferenczi 1968: 15–16) Ezek a legközismertebb elemek a csodás királyválasztásról. Az idekapcsolódó magyar mondákat főleg Kálmány Lajos gyűjtéséből ismerjük Szeged környékéről. (Kálmány 1914) A hasonló elemeket tartalmazó hősénekek elsősorban szerb nyelven maradtak meg. (Szegedi 1916; Dávid 1978)

2. A hősköltészeti elemek meglétét bizonyítja a természetfeletti erők segítése is. A Mátyás-hagyományban a táltos ló és az erős szolga kiegészítő elemként jelenik meg. Már 1854-ben Ipolyi Arnold felhívta erre a figyelmet, és azóta több újabb adat bizonyította a történeti mondákba ékelődött hősköltészeti motívumok meglétét. Ipolyi szerint egy szegedi

rege szól Mátyás király Holdas lováról, mely éjjel holdként világít (Ipolyi 1854: 238) és így előnyt biztosít gazdájának az éjszakai csatában. Ugyancsak folklór emlékek őrizték meg Mátyás nagyerejű szolgájának Toldinak az alakját is. A múlt századi palóc adatot, amelyet a Pesti Hírlap 1882. okt. 18. száma jelentetett meg, még téves írásnak hitték, de tudjuk, hogy 1794-ben Dugonics András Toldi című színműve is tudatosan helyezte Toldit Mátyás udvarába. Dugonics ugyanis azzal érvelt, hogy Ilosvai tévedett, amikor Toldit Nagy Lajos korába élő hősnak képzelte. Azt írja „ebben ellenkezik vele az egész hagyomány, mely őtet (=Toldit) Mátyás király idejére veszik. Ellenkezik véle Ráday Pál is, aki Beliusnál (=Bél Mátyás) Toldit hasonlóképpen Mátyás király udvarában virágzónak mondja. Azon kívül Nógrád vármegyeinek állítja” (Dug. 1794: 252) Ezt a hitet erősítette a hagyomány szerint a korona 1790-ben Budára szállítása. Az eseményről szóló ének tud arról, hogy a nagyerejű és nagyméretű, Toldinak tulajdonított fegyverek még a budai kaput díszítették, és a fekete sereg katonájának állítottak emléket. A korona hazahozatala egyúttal a Mátyás korának dicsőítése volt. Mátyás király szolgája volt Toldi több korunkban gyűjtött monda szerint is.

3. A hősköltészeti kapcsolódásra vall az, hogy a szájhagyomány, Mátyás királyt természetfeletti képességgel ruhazza fel. A szerb hősköltészet számos ilyen elemet őrzött meg. Erről rendszeresen említést tesznek a témával foglalkozó tanulmányok (Kuzelja 1906, Grafenauer 1954, Kristič 1988, Dávid András 1978). A magyar hagyományban is él a varázserejű, barlangban alvó, visszatérteig pihenő hős alakja. (Kríza 1993) Ezen kívül a varázs erejű használata a fekete mágiával élő király alakját építette a folklórbá. (Bálint 1963)

III. Társadalmi szerepvállalás.

A Mátyás-hagyomány másik jelentős csoportja a szocializált hőst állítja középpontba. (Szövérfy 1968: 68.) Az évszázadok óta regisztrált hagyomány e tekintetben is jelentős változáson ment át. (Röhrich 1956: 204; Lühti 1961) A legrégebb ide vonatkozó írás Galeottótól való. (Galeotto 1977) Az ő anekdotái a korának írásos és szóbeli költészetében gyökereznek. A Mátyás-hagyománynak csak annyiban váltak részévé, amennyiben később magyar nyelven, közvetítők révén ismertté lettek. Ma már bizonyítható, hogy Galeotto írása a 18. században kalendáriumi olvasmány lett és így terjedt el széles társadalmi körökben. A Galeotto formálta Mátyás-képnek egy része a populáris irodalom közvetítésével a hagyomány részévé vált. Fokozatosan lett idealizált nemzeti királlyá, olyan hőssé, aki okosságával, igazságérzetével, szegények megsegítésével vált híressé. A szóbeliség összekapcsolta a folklór elemeket és egy sajátos

Mátyás-hagyományt hozott létre. A változatos szövegtípusok között bizonyos, állandó motívumkészlettel találkozunk, és így a különböző folklórműfajokhoz (mondák, eredetmagyarázók, anekdoták, tréfák, stb) tartozó alkotásokat rendszerezni is lehet. A narratívumokat hasonlóságuk alapján öt nagy csoportba oszthatjuk. Az okos és igazságos király közismert alakja mellett a beugratásos tréfákat kedvelő, illetve viselkedésmintát kínáló és kalandokra alapozott helynévmagyarázók a legfontosabb.

1. Az okos király alakja a magyar folklórban elsősorban az okos szolga (AaTh 921 és 922), és az okos lány (AaTh 749, 750) mesetípus elemeit adja elő. Az okosságpróbák e két nagy csoportja nálunk a cinkotai kántor és a tétényi lány epikumcsoportban jelenik meg. Ezek a típusok már a középkori elbeszélőirodalomnak részei voltak, és a hozzá kapcsolódó filológiai kutatás nagyon kiterjedt. (Anderson 1923, de Vries 1928) Az okos király alakjának művelődéstörténeti kapcsolatai a legjobban feltárt kérdéskörnek tekinthetők. Binder Jenő (1893, 1902a–b), György Lajos (1934), Heller Bernát (1908, 1936), Holló Domokos (1937), Zolnai Béla (1921) és mások egy-egy motívum, anekdota, vagy monda alapján filológiai összefüggéseket hozott nyilvánosságra. A híres történeti nevek mondai hőssé válásának folyamata több tanulmány tárgya. (Moser-Rath 1984, Szővérffy 1968) Számunkra az a legfontosabb, hogy az okosságpróba szembenáll a hősköltészeti viadallokkal, annak helyettesítése poétikai értelemben. Tehát az okos király quasi vetélkedésre, hívja a másik szereplőt, és kettejük kérdés-feleletei, feladványai, agyafűrt ötletei mutatják a hősök értékeit. A fizikai erővel szemben a szellemi értékeket állítják előtérbe. Ez nálunk a reneszánsz irodalom hatására alakult ki. Ezen túlmenően a Mátyás-folklór eme gazdag területe bizonyítja a nemzetközi motívumok helyi adaptációit.

2. Beugratásos próbák képezik a Mátyás-hagyomány másik jellegzetes részét. Az a közismert monda, ami arról szól, hogy hogyan csal ki pénzt a gazdag uraktól „Megfejt bakkecskék” címmel minden határon túli népcsoportnál a magyarhoz hasonló módon található meg. Előzményei Heltai krónikájából, Görcsöni Ambrus 16. századi verséből is értelmezhetők. (Heltai 1973, Kardos 1955) A pénzszűkében lévő király előre megegyezik egy főúrral, hogy börtönnel fenyegetőzik, ha nem ajánlja fel önként vagyonát. A példa jól sült el, és így a király jelentős pénzhez jutott. A monda további kapcsolatai azonban a salamoni bölcsességek alkalmazását mutatják. Az az elem, amely a pénzen található királyi képmást a tréfa alapjává teszi széles nemzetközi kapcsolatrendszerbe ágyazható (AaTh 922B), és a mesékben való megjelenése tipizálható.

A beugrással való igazságtétel is jellegzetesen Mátyás király nevéhez kapcsolódik a magyar hagyományban. Az „egyszer volt Budán kutyavásár” proverbium már a 18. századból datálható. (Kis 1806: 14) Két különböző motívum kapcsolódásának vagyunk

tanúi, amelyet a források bonyolítanak. A kutyavásár egy állítólagos bécsi kocsis-történetből fakad, amely szerint a véletlenül elszabadult kutyák miatt a kereskedőt a rendőrség kártalanította, de a szándékos csalást megbüntette. Viszont a gazdag ember megleckéztetése egy olyan igazságtétel, amely a kapzsi emberek póruljárásával függ össze. A gazdag, aki nem akarja jószántából a szegénynek adni jószágát, mégis önként piacra viszi, amikor látja, hogy a szegényember eladott gebéivel milyen jó vásárt csinált. A mesei motívumok mellett speciálisabbak azok a beugratások, amelyeknek oktató jellege, didaktikus célkitűzése áll a középpontban. Ilyen például az urakat kapálásra késztető királyról szóló anekdota (Mot. Index P 157), vagy az amikor megmagyarázza, hogy a nádnak is kell az eső. (Mot. Index K 1812) A praktikus tréfák Mátyás király személyével kapcsolatban megjelentek Galeottónál, és a magatartásrajz kialakításának jellegzetes része volt. A későbbi századokban a diák tréfák szereplője lett Mátyás, mint pl. a győri kalendárium 28 részből álló sorozatának egy darabja. A beugratásnak érdekes változata szerint Mátyás diák tréfát űz a királynő kocsisával, aki mindenképpen jó illatú, s nem istálló szagú szeretne lenni. A jó illatot ígérő orvosság erős gyomorműködést idéz elő, és éppen ellenkező hatást vált ki. A kellemetlen szag nehéz helyzetbe hozza a kocsis, nevetségessé téve őt az adott környezetben.

A beugratásos tréfák hatását a látszólagos egyszeri esemény és az ismétlődő előadásból fakadó ellentét adja. (Moser-Rath 1984) Ezzel élt a nemzetközi folklórban Naszreddin a keleti folklór elemeit maga köré gyűjtve és Till Ullenspiegel a középkori nyugat-európai anekdoták továbbéltetőjeként. (György 1934) Vannak azonban olyan narratívumok, amelynek párját nem találjuk a nemzetközi folklórban. Ilyen például a jó illatú kocsis története, vagy a budai kutyavásáré.

3. Az igazságos király alakja a magyar folklórban túlnyomórészt Mátyás király nevéhez kapcsolódik. Az igazságos király, aki kritikus helyzetben igazságot oszt, aki megbünteti a hatalmi helyzetükkel visszaélőket, az antik irodalomban már ismert volt. (Istvánovits 1991: 199; Riessner 1980: 151) A racionális háttér, a valóságnak megfelelő történet a feltétele az ide tartozó narratívumok életének. Formailag két csoport különül itt el. Részint közvetítőktől értesül a méltánytalanságról, és jó híre megvédésére maga siet orvosolni az igazságtalanságot.

Az áruhás király alakja, nemzetközi folklór motívum. Mátyás királyhoz kapcsolva először Heltai krónikájában jelenik meg 1575-ben, de már ő is hírt ad arról, hogy ez nem lehetett valóság. Utal arra is, hogy Bonfini még úgy tudta Nagy Lajos járt áruhában, s védte meg a szegényeket az urakkal szemben. Ez a rendkívül széles körben elterjedt folklór motívum az áruhában megjelenő istenség tetteinek változatos sorába illeszkedik.

(Mot. Index K1812) A magyar folklórban ebbe a körbe tartozik a kolozsvári bíró esete. Számos változata ellenére úgy tűnik közvetlen társa másutt ismeretlen. Az 1700 táján keletkezett anekdota gyűjtemény „Lyrum, larum, lirissimum” Heltai nyomán közli a történetet németül. Az eddigi ismereteink szerint Streibig 1784-es német kiadásáig csak a magyar forrás állt rendelkezésre. Ebből vonjuk le azt a következtetést, hogy Heltai anekdotája széles körben ismert lehetett. A kompillátor történetet még értelmezi is. Az ingyen dolgoztató király igazságtételéhez hozzáfűzi, hogy azóta mondják a magyarok, „Meghalt Mátyás király, nincs már igazság”. A szegények megsegítése a középkorban frásos törvény. Az ellene vétőket súlyos büntetés illette, és valószínű emiatt lehet olyan változatos az ide tartozó narratívumok sora. Az offenbányai kamarásról Fridvalszky írta még 1756-ban, hogyan kérkedik a gazdagságával. Az ingyen nem közlekedő révészről a 19. században Vörösmart környékének lakói változatos mondákat tudtak. A temetni, keresztelni nem akaró papot a göcseji források szerint Mátyás király éppúgy halállal bünteti, mint a kolozsvári bírót. A példák a szájhagyomány sokszínűségét bizonyítják.

Az álsruhában járó, visszasságokat felfedő és igazságot osztó király alakja a 16. századtól kezdve ismert, de csak a 19. században lett igazán népszerű. Ehhez járult hozzá, hogy Jókai anekdota gyűjteménye 16 kiadást ért meg (Jókai 1884), és a korábban is népszerű műfajt megannyi más anekdota gyűjtemény is terjesztete. (Tóth 1898) Figyelemre méltó az az adat, amely a beteg szolga megsegítéséről szól. Penavin Olga még különleges Mátyás-mesének tekintette (Penavin 1959: 110), mert nem gondolt arra, hogy Erdélyi János verse az anekdota gyűjtemények közvetítésével került másfélszáz évvel később a néphagyományba anélkül, hogy előadója olvasnitudó ember lett volna. A 19. századi olcsó kiadványok, helyi szerzők és nyomdák ponyvái, tankönyvek írásai terjesztették az igazságos Mátyás királyról szóló történeteket.

4. A viselkedésmintát kínáló Mátyás-anekdoták újabb nagy egységet képeznek a Mátyás-hagyományban. E témakörben legnépszerűbb a juhásznál vacsorázó Mátyás király megleckéztetése. A közös tálból étkezés rendjének szemléletes példája ez a sok változatban feljegyzett monda. A változatok közötti eltérés az elbeszélőkultúra függvénye. Így jelentős a különbség közöttük. Vannak mesék, mesei betétek, mondák és típusvázzá egyszerűsödött, díszítés nélküli narratívumok.

A magatartásformáló epikumok visszavezethetők Galeotto írásához. Az étkezésre utaló történet olyan fontos lehetett, hogy megkülönböztetett részletességgel adta elő. (Galeotto 1977: 57) De akár Bonfini is említhettem volna, mert a dicső uralkodó jellemzésére ezt írja „Az emberi élvezeteket nem tagadta meg magától. Olykor szerelmes-

kedett, de a férjes asszonyoktól tartózkodott. Barátaival gyakran üdítette fel lelkét bor mellett”. (Bonfini 1959: 340)

A jó és a rossz, az erkölcsös és az erkölcstelen szembeállítás megannyi Mátyás-mondában megtalálható. A gáláns kalandok közül egyet ismertté tett Vörösmarty Mihály Szép Ilonka c. verse. Viszont a juhásznál vacsoráló Mátyás királyról azt is mondták, hogy a juhásznő kedvéért járt oly messzire, mígnem a felesége rendre nem utasította. A helytállás, a megvesztegethetetlenség, a vendég tiszteletjelképes megfogalmazása egy-egy Mátyás-monda segítségével vált ismertté, és formálta a közgondolkodást. Nem lehet az sem véletlen, hogy a győri kalendárium szerint 1749-ben, ő volt a hőse annak az anekdotának, amelyben az öreg és fiatal házasok között úgy tett igazságot, hogy éjjel álmukban az öreg férfi mellé az öreg asszonyt fektette, fiatal férfi mellé meg a fiatal asszonyt. A mesemotívum később része lett a Mátyás-hagyománynak. Már 1792-ben a Magyar Hírmondóban is megjelent, és később Pálóczi Horváth Ádám „A tétényi lány” c. színművében feldolgozta ezt a mondát.

A viselkedésminták sajátos példája szól arról, hogy „Mátyás király lopni megy”. (AaTh 952) A tilosban járó álruhás király emberi magatartása, a mások neveléséhez nyújt ezzel példát. A jogtalanul szerzett pénz további sorsa látszólag egy romantikus kaland, de az ismétlések és a variánsok bizonyossága szerint a téma iránti érdeklődés a népköltészet didaktikus vonásait képviseli. A proverbiumok pedig alátámasztják, hogy a feltételezésnek jogos alapja van. „Olyan vagy, mint Mátyás lustája” mondja 1986-ban egy zsérei asszony az unokájának, aki nem akart felkelni. De kérésemre nem tudott semmit mondani, mit is jelent ez a mondat. Soha nem hallotta a Mátyás lustáiról szóló anekdotát, mégis használja a proverbiumot.

Az idealizált Mátyás-kép tehát nem csak az okosság, igazságosság, tréfálás, hanem a viselkedésminták megadásában is megtalálható.

5. A kalandokra, élményekre alapozott narratívumok főleg helynévmagyarázókban találhatók meg. Az Abroszka falu lakói tudni vélik, hogy Mátyás király ottjártakor abroszt terítettek a földre. Hidegkút lakói azt mondják, hogy jó ízű hideg vízzel vendégelték meg a királyt. Bántapuszta, Királyrét, Királykút, Mátyusföld, Solymár stb. lakói különböző Mátyásmondákat tudnak falujukról. Az ilyenszerű narratívumok elsősorban a helytörténet iránti érdeklődés megindulásával szaporodtak el, s lokális jellegük miatt kevésbé lettek ismertté. A helynévmagyarázók bármennyire is szűk körben élnek tökrözik azt a szemléletet, amelyet a Mátyás-narratívumok képviselnek. Az értelmiség szerepvállalása, a lokális kultúra ápolása előtérbe állította a helynévmagyarázókat, és az egészséges patriotizmus egyik mellékhatása, hogy ott is Mátyás király nyomát látják, ahol

bizonyíthatóan sosem járt. Ezen a téren van a legtöbb feltáratlan narratívum, itt várhatók még újabb eredmények is.

IV. A főbb narratív típusokat végigtekintve általánosságban elmondhatjuk, hogy Mátyás király egyaránt lehet hősköltészeti elemeket tartalmazó narratívumok hőse, vagy társadalmi viszonyokhoz alkalmazkodó, emberi vonásokat élére állító monda főszereplője. Az is jellemző, hogy Mátyás király passzív hős, aki úgy részese az eseményeknek, hogy csak közvetve irányítja azokat. A közösség elbeszéléskultúrájától függően a narratívumok pontos hely és időmeghatározással, vagy elnagyolt körvonalazással élnek. Mindezek a stiláris elemek segíthetik, hogy a hős szerepe közvetett vagy közvetlen legyen.

A Mátyás-hagyomány négyszáz éve nyomkísérhető. A történeti adatok bizonyítják, hogy az idealizált uralkodó képe sokféle módon rajzolódott ki. Nem csupán pozitív tulajdonságok jellemzik, de éppen ezáltal válik emberivé és hihetővé. A negatív vonások korrigálása, illetve nevetségessé tétele nélkülözhetetlen a folklórban. A romantikus, idealizált képpel szemben a szájhagyományban sokféle a Mátyás-hagyomány, és látható, hogy az irodalom hatása ellenére az elit műveltségtől függetlenül alakította szemléletét. Az eddigi kutatások még csak kezdeti lépések a magyar Mátyás-hagyomány megismerésében. Az elkészült munkák célzatosan foglalták össze egy-egy szempont szerint a rendelkezésre álló anyagot. De egyetlen tanulmány, vagy monográfia sem tért ki a Mátyás-folklór nagy csoportjára, amelyik az emberi viselkedésmintákat, a társadalmi igazságtalanságokat, balgaságokat, vagy okosságot középpontba állító narratívumokat szóltaltatja meg. Feladatunk, hogy a magyar folklór egyik legjelentősebb történeti hősről kialakult hagyományt minél teljesebb módon vegyük számba, és az adatok történeti, művelődéstörténeti változására folklór szempontból derítsünk fényt.

IRODALOM

- Anderson, Walter 1923: *Kaiser und Abt* (FFC 42), Helsinki, Suomalainen Tiedekatemia.
- Bálint Sándor 1963: A szegedi táj mondavilágából, *Ethnographia* 74, 42–45.
- Binder Jenő 1893: Néhány Mátyás királyról szóló trufánk, in: *A brassói m. kir. állami főreáliskola 1892/93 évi értesítője*, Brassó, 1–24.
- Binder Jenő 1902a: Az okos leány, *Egyetemes Philológiai Közlöny* 26, 515–521.
- Binder Jenő 1902b: A czinkotai kántor és rokonsága, in Márki László szerk.: *Mátyás király emlékkönyv*, Budapest, 226–235.
- Bonfini, Antonius 1959: *Mátyás király*, Budapest, Helikon.
- Dávid András 1978: *Délszláv epikus énekek. Magyar történeti hősök, Újvidék, Fórum*.
- Dugonics András 1794: *Jeles történetek, melyeket a magyar játékszínre alkalmaztatott* __, Pest.
- Erdélyi János 1844: *Versei*, Pest.
- Ferenczi Imre 1968: Adatok a Mátyás-mondakörhöz, *Néprajz és Nyelvtudomány* 12, 11–27.
- Galeotto Marzio 1977: *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről* (Kardos Tibor ford.), Budapest, Helikon.
- Grafenauer, Ivan 1951: *Slovenske pripovedke o Kralju Matjazju*, Ljubljana.
- Görcsöni Ambrus 1576/1990: Mátyás király históriája, in Várjas Béla szerk. 1990: *Régi Magyar Költők Tára XVI. század, 9. kötet*, Budapest, Akadémiai, 219–359.
- György Lajos 1934: *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolata*, Budapest.
- Heller Bernát 1908: A Mátyás-mondabeli vasasztal, *Ethnographia* 19, 269–271.
- Heller Bernát 1936: Mátyás király megfejt bakkecskéi, *Ethnographia* 47, 290–293.
- Heltai Gáspár 1973: *Krónika az magyaroknak dolgairól* (Kolozsvár, 1575) Budapest. Akadémiai.
- Holló Domokos 1937: Néhány népi Mátyás-anekdotánk forrása, *Ethnographia* 48, 405–421.
- Horváth Cyrill 1921: *Középkori magyar verseink (Régi Magyar Költők Tára)*, Budapest, Akadémiai.
- Ipolyi Arnold 1854: *Magyar Mythológia*, Pest. Reprint: 1989, Budapest, Akadémiai.
- Istvánovits Márton 1991: Rex Iustus, Traianus, Khosvau Anushirvan, Melik Shah and the unfortunate widow, *Acta Ethnographica* 36, 199–210.

- Jókai Mór 1884: *A magyar nép élcze szép hegedűszóban*, Budapest, Franklin.
- Kardos Tibor 1955: A trufa. Egy régi magyar irodalmi műfaj jellege és európai összefüggései, *Filológiai Közöny I*, 111 – 138.
- Kálmány Lajos 1914: *Hagyományok I–II*, Vác.
- Kis János 1806: Kellemetes időtöltésre való elmés nyájasságok, úgymint egynéhány regék Mátyás Királyról, Sopron.
- Komorovsky, Jan 1957: *Král' Matej Korvin v ludovej prozaičkej slovesnost*, Bratislava, Slovenska Akademie Vied.
- Kríza Ildikó 1990: Rex Iustus – Rex Clarus. Mátyás király a néphagyományban, in Molnár V. László szerk.: *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*, Budapest, Zrínyi, 363 – 410.
- Kríza Ildikó 1992: Egy ismeretlen Mátyás-történet a XVIII. századból, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 607 – 615.
- Kríza Ildikó 1993: Egy Mátyás színmű kapcsolata a néphagyománnyal, in Pintér Márta Zsuzsanna – Kilián István szerk.: *Az iskolai színjáték és a népi dramatikus hagyományok*, Debrecen, Ethnica.
- Kríza Ildikó 1993: Zwei unbekannte Mátyás-Überlieferung aus dem 19. Jahrhundert, *Finnisch-Ugrischen Forschungen 51*, 73 – 85.
- Kumer, Zmaga 1990: Kralj Matjaz v slovenslj ljudski pesmi in pripovednistva, *Mohorjev Kalendar 1989*, 97 – 99.
- Kuzelja, Zenon 1906: Ugorski korol' Matvij Korvin v slavjanskij ustnyj slovesnosti, Lvov.
- Lühti, Max 1961: *Volksmärchen und Volkssagen*, Bern.
- Moser-Rath, Elfride 1984: *Lustige Gesellschaft. Schwank, Witz des 17. und 18. Jahrhunderts in kultur- und sozialgeschichtem Kontext*, Stuttgart.
- Penavin Olga 1959: Mátyás-mondák a Vajdaságból, *Néprajzi Közlemények 4*, 107 – 113.
- Riessner, Carl 1880: Die Geschichte von Kiser Trajan und der Witwe in der Romansage, *Europäische Volksdichtung*, Wien, 151 – 160.
- Röhrich, Lutz 1956: *Märchen und Wirklichkeit*, Wiesbaden.
- Schenda, Rudolf 1970: *Volk ohne Buch. Studien zur sozialgeschichte der populäre Lese-stoffe 1770–1910*, Frankfurt/M.

-
- Szövérfy, Joseph 1968: History and folk tradition in Eastern Europe. Matthias Corvinus in mirror of Hungarian and Slavic folklore, *Journal of the Folklore Institute* 5, Bloomington, 68–77.
- Tóth Béla 1898: *A magyar anekdotakincs*, Budapest, Franklin.
- Ujváry Zoltán 1990: *Mátyás király Gömörben* (Gömör Néprajza XIII), Debrecen, KLTE Néprajzi Tanszék.
- Varjas Béla szerk. 1970: *Szombatos énekek = Régi Magyar Költők Tára. XVII. század, 5. kötet*, Budapest, Akadémiai.
- Vries, Jean de 1928: *Die Märchen von klugen Rätsellösern* (FFC. 73), Helsinki, Suomalainen Tiedeakatemia.
- Zolnai Béla 1921: Mátyás-mondáink eredete és fejlődése, *Irodalomtörténet*, 126–137.
- Zrínyi Miklós 1983: *Mátyás király életéről való elmélgedések* (a szöveget gondozta Klaniczay Tibor), Budapest, Akadémiai.

NARRATIVE TYPEN IN DEN KÖNIG MATTHIAS-ÜBERLIEFERUNGEN

ILDIKÓ KRÍZA

Eine der beliebtesten Sagengestaltender ungarischen Volksdichtung ist König Matthias: an seinen Namen knüpfen sich zahlreiche Märchen, Sagen, Anekdoten, Sprichwörter, Gesänge, Helden- und Spottlieder. Bis heute ist keine übergreifende Studie über dieses Material erschienen, die Erforschung einzelner Themenbereiche ist jedoch von großer Bedeutung.

In der folgenden Arbeit wird der Versuch zur Systematisierung der narrativen Texte unternommen. An die historische Persönlichkeit knüpft sich eine Folklore mit heldenepischen und modernen dichterischen Elementen. Der Autor setzt sich kritisch mit der althergebrachten These auseinander, wonach die Spuren heldenepischer Dichtung ausschließlich in der serbokroatischen Dichtung aufzufinden wären. Als Beweis wird die Existenz der heldenhaften Kämpfe, der übernatürlichen Eigenschaften und des Kreises der außerirdischer Helfer in den Sagen aufgeführt, die sich in der mündlichen Überlieferung, aber auch in den fragmentarischen schriftlichen Zeugnissen des 17-18. Jahrhunderts nachzuweisen ist.

Der bekanntesten narrativen Überlieferung nach ist König Matthias der Held dieser Anekdoten. Unter ihnen hat der Autor fünf große Gruppen festgestellt, die Gattungskriterien nicht mit einbezogen. Beliebt war einerseits die Gestalt des klugen Königs, der sich durch seine geistige Überlegenheit von den anderen abhob. Eng verbunden damit sind eine Reihe von narrativen Texten, deren Grundlage ein Scherz bildet. Die listigen Scherze, mit denen andere hereingelegt werden, die mündlich und in der Volksdichtung überlieferten Erzähltexte werden oft mit der Gestalt des klugen Königs verbunden. Gerechte Urteile sind ein weiteres Kennzeichen von König Matthias: Der verkleidet durch das Land wandernde König entdeckt die Mißstände selbst oder erfährt durch andere über die Ungerechtigkeiten, und eilt sodann zur Verteidigung seines guten Rufes bzw. den Geschädigten zur Hilfe.

Alle drei narrativen Typen können in ein breites internationales Beziehungsgeflecht eingeordnet werden. Unter den Sagen, die ein Verhaltensmuster bieten bzw. unter den Ortsnamenerklärungen, die mit seinen Streifzügen durch das Land verbunden sind, lassen sich zahlreiche lokale Elemente finden. In diesen zwei Gruppen können wir eine interessante Verknüpfung der später entdeckten historischen Quellen und den Worterklärungen der volkstümlich-intellektuellen Kultur feststellen.

Die ungarischen Matthias-Überlieferungen zeigen viele Gemeinsamkeiten mit der Folklore der benachbarten Völker, und sind damit ein Beweis für die Existenz des gemeinsamen Wissensgutes der Bewohner des Karpatenbeckens.